

Svensk fåbodkultur och utmarksbruk

KULTURARV

MÅNGFALD

FRAMTID

-
- ❖ Stoppa pressarna – se baksidan
 - ❖ Putins krig – ”bra” för fåbodbruket?
 - ❖ Låt din fåbod synas i tidningen
 - ❖ Fåbodens hantverk

Redaktör: Hällpetters Maria Bergström
redaktion@fabod.nu, 070 643 43 50

Layout & Tryck: Reklam AB, Edsbyn

Ansvarig utgivare: Olle Berglund

Redaktion: redaktion@fabod.nu

Tidskriften Svensk fåbodkultur och utmarksbruk är medlemstidning för FSF. ISSN 2003-2307

Om inte annat anges så är artiklarna författade av redaktionen. Åsikter i artiklar som inte signerats av styrelsen är inte med automatik förbundets åsikter.

För medlemskap betala 300:- per person, organisation eller företag eller 500:- per familj utan begränsning av antal personer i hushållet.

Varje sådant medlemskap ger en röst vid årsstämman.

Övriga kan beställa tidskriften för 100:-/styck

eller prenumerera via sin förening 200:-/per år

Sätt in aktuell avgift på bankgiro 5243-8538

eller swisha 123 109 20 22

Förbundet Svensk Fåbodkultur och utmarksbruk (FSF) www.fabod.nu

Ordförande Gut Peter Helander

073-072 86 27, peter.helander@fabod.nu

Ledamot Carin Gisslén-Schönning, sekreterare

070-398 37 83, carin.gisslen-schonning@fabod.nu

Ledamot Dennis Olsson

070-215 62 82, dennis.olsson@fabod.nu

Ledamot John Arne Thyselius

073-091 32 95, john.arne.thyselius@fabod.nu

Ledamot Ingela Käreskog

070-570 07 58, ingela.kareskog@fabod.nu

Ledamot Olle Berglund

070-208 98 17, olle.berglund@fabod.nu

Ledamot Perjos Lars Halvarsson

073-028 00 01, lars.halvarsson@fabod.nu

Ledamot Jan Eriksson

070-460 02 00, jan.eriksson@fabod.nu

Ekonomi Lena Åkerlind

070-350 80 66, ekonomi@fabod.nu

Revisorer Inge Wikström och Erik Sundin

revisorer@fabod.nu

Valberedning består fem ledamöter samt en suppleant.

Sammankallande, Mats Käreskog

072-577 07 14

Gruppmail: valberedning@fabod.nu

De regionala fåbodföreningarna är medlemmar

i förbundet och har en viktig roll för regional

intressebevakning, aktiviteter och kontakter

med fåbodbrukare, fåbodägare och fåbodlag

och andra intresserade.

Dalarnas Fåbodbrukarförening, DFBF

dfbf@fabod.nu

Föreningen Värmlands Säterkultur, VVS

varmlandsaterkultur@fabod.nu

Värmlands Säterbrukarförening, VSBF

varmlandsbf@gmail.com

Gävleborgs Fåbodförening, GFF

gff@fabod.nu

Jämtland och Härjedalens Fåbodförening, JHFF

jhff@fabod.nu

Omslagsbild: Hedbodarna, Foto Hällpetters Maria Bergström

Tidningen Svensk fåbodkultur och utmarksbruk ges ut med stöd av Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverket

Skydds jakt på stora rovdjur

Jag sitter i det nationella rovdjursrådet för FSF, vilket är ett råd som ska stötta Naturvårdsverket i genomförandet av rovdjurspolitiken. Rådet har funnits sedan 2002. Rådet består av representanter för jägar- och naturorganisationer, brukarorganisationer, Viltskadecenter och länsstyrelserna. Ordförandeposten innehas av Naturvårdsverket och sen är följande organisationer med; Världsnaturfonden WWF, Svenska Jägareförbundet, Skogsindustrierna, Jägarnas Riksförbund, Svenska Rovdjursföreningen, Länsstyrelsen, Förbundet Svensk Fåbodkultur, Naturskyddsföreningen, Lantbrukarnas Riksförbund, Samernas Riksförbund och Viltskadecenter. Det är en lång uppräkningslista men jag tycker det är viktigt att ni kan se vilka som är med för att förstå att det finns många olika åsikter i rummet.

Det pågår just nu ett arbete med att ta fram nya riktlinjer på skydds jakt på rovdjur. Länsstyrelsernas beslut om skydds jakt har alltför länge baserat sig på rekommendationer från Viltskadecenter som inte blivit uppdaterade och de är därför inte relevanta.

Redan i den lagstiftning som togs fram i samband med rovdjurspropositionen 2013 kunde man läsa att vargens förekomst i län med fåbodbruk, intensiv fårskötsel eller skärgårdar i huvudsak skulle begränsas till de områden där den gör minst skada.

Under min tid i riksdagen lade jag fram ett så kallat utskottsinitiativ som Riksdagen ställde sig bakom den 2 december 2020 där det beslutades att regeringen skulle ge Naturvårdsverket i uppdrag att:

- ta fram nya rekommendationer för skydds jakt på varg som gör det möjligt att fatta beslut om skydds jakt på ett helt revir
- göra det tryggare, enklare och snabbare för personer att ansöka om skydds jakt
- se över sekretessbestämmelserna i samband med skydds jakt och licensjakt
- se till att staten tar ett större ansvar för skydds jakt
- utreda förutsättningarna för att bekosta utbildning av certifierade besiktningshundar genom viltskadecenter

Gut Peter Helander.

Foto: Hällpetters Maria Bergström.

I riksdagsbeslutet 2020 stod det också att man ska kunna skydds jaga även genetiskt viktiga individer som orsakar stor skada. Idag används begreppet allvarlig skada på ett sätt som endast tar hänsyn till den skada som rovdjuret i sig själv orsakar. Det tas inte hänsyn till att rovdjursangreppen och rovdjurstrycket får fåbodbrukare att upphöra med sin verksamhet och att ett kulturarv försvinner. Den skadan värderas idag inte tillräckligt om ens alls.

I naturbetesmarker och vid fåbodarna finns det en stor biologisk mångfald. Bara i Gävleborg har vi efter en inventering fått fram att det är ett 20-tal fåbodarna som inte vågar ta upp djuren till fåboden för att beta på grund av den stora närvaron av varg och det samlade rovdjurstrycket. Om det inte blir en snabbare och effektivare skydds jakt så kommer skogsbetet att minska och därmed den biologiska mångfalden. Fåbodbrukare är ofta förtvivlade över att få vänta på upprepade angrepp för att få till stånd en skydds jakt. De flesta fåbodbrukare har ett mindre antal djur och upprepade attacker får katastrofala följder för den som drabbas.

Jag har förmedlat att FSF vill se ett förtydligande i riktlinjerna som är särskilt riktat till fåbodbruket och hur skydds jakt ska kunna utföras förebyggande eller efter första angreppet av rovdjur. Särskilt om det finns utrymme för en licensjakt på rovdjur.

*Gut Peter Helander
Ordförande FSF*

Putins krig avslöjar vår koldioxidopade värld

Det är en jobbig värld vi lever i. Finns det något positivt med Putins krig är det hur det avslöjar och klär av världen - i första hand Europa och uppenbar vår nakenhet, vår oerhörda sårbarhet.

Det visar hur fossil energi dopat sönder vårt samhälle fullständigt. Tillgången på billig fossil energi är kanske svaret på hur ekorrhjulen kunnat snurra, men likt ett raveparty där kokain och andra droger flödar är det alltför högt i tak. Festen och utsugning av jordens resurser bara fortsätter... Liket ett beroende. Stordrift och effektivitetshöjningar visar sig vara ett konstlat - ja, ett dopat sätt - att leva. Ett omöjligt sätt att klara försörjningen utifrån ett hållbarhetsperspektiv. Nu springer kostnader för mat, räntor, diesel i väg och skapar otrygghet - hur vi ska klara försörjningen? Det är dags att inse att vi levt över våra tillgångar på grund av den energidoping som skett och som grundar sig på vårt uttag av olja - fossil energi.

För tio-femton år sedan när klimatfrågan kallades för växthuseffekt var budskapet att vi skulle minska och försöka stoppa klimatförändringarna. Idag pratas det om att införa klimatanpassningar. Vi ska anpassa vårt sätt att leva, bygga och bo för att klara de förändringar som kommer. Den anpassning som måste ske är att sluta tillföra mera kol - i form av koldioxid till kretsloppet. Alltså i första hand sluta med allt som har med fossil energi att göra. Varför finns det inte fjärrvärme i Tysklands, Englands - ja i alla Europas städer? Därför att de är dopade av fossila bränslen från inte minst Ryssland. Kan småbruk och fåbodbruk bidra till att bli en avväjningskur från knarkberoendet? Putin har med kriget visat att energins verkliga värde måste vara mycket högre om vi ska klara av att "klimatanpassa" oss. Den förnyelsebara energin men också bioenergin är lösningen för att inte tillföra mera koldioxid. Det är den bästa klimatsänka som går att göra.

Bioenergin ifrågasätts ofta från felaktiga grunder. Det är ändå så att den är förnyelsebar då förbränningen är ett nollsummespel med tillväxten. Ibland blir det fruktcocktail när biobränsle som förbränns tillför mer koldioxid till atmosfären än en förbränning av olja. Rätt! Bioenergin innehåller inte lika mycket energi som olja men den är förnyelsebar.

För att påbörja behandlingen av vårt energiknarkberoende och bli friska måste vi acceptera ett högt pris på energi - i alla former.

När oljan blir dyr blir också elen dyr. Då finns hopp om att den förnyelsebara energin blir konkurrenskraftig. Vilka klövdjur ska få fortsätta att fisa och rapa men samtidigt stå för en energiomvandling från koldioxid till protein och som via sina klövtramp i beteshagar, skog och utmarker åter binder kol till jordskorpan? Eller vilka utdikade våtmarker ska prioriteras och åter-skapas för att inte läcka mera koldioxid?

Var finns fåbodbruket - småbruket - utmarksbruket i denna nya värld? Krisen vi nu upplever är också fylld med nya möjligheter. Jag var i kontakt med en fåbodbrukare som avslöjar att han inte känner av krisen på samma sätt som många andra i sin verksamhet. Gården har ett hundratal djur och ägaren jämför sig med jordbrukskollegor i närområdet när han säger "Mina dieselkostnader och mina kostnader för insatsvaror påverkar inte alls resultatet i den omfattning som man kan tro". Han har extensivt skogsbete och mycket lite insatsvaror. Dessutom har han naturligtvis fått ut ett mervärde för produktionen motsvarande vad hans kollegor fått. Det är kanske nu, när maten blivit dyrare, som den

också värdesätts. Fler och fler börjar odla och fler skaffar husdjur - det blir en liten egen hönsgård - kanske lite får - och ibland någon ko. Självförsörjningen utanför ekorrhjulet ökar och har framtiden för sig. Det är landsbygdens frysboxar som är krislösningen vid en eventuell svält.

Låt oss använda kristid till att bli framtids-tid för våra småbruk - fåbodbruk och vårt utmarksbruk! Och låt oss hålla oss för goda för att tacka Putin för den insikten. Nu blev kristid också krigstid och snabbt bombas länder sönder. Upprustning och vapenindustri blir det vi lägger resurser på i stället för att utrota fattigdom, orättvisor och sluta använda olja och kol.

Fåbodbruket är den enda form av jordbruk som tillför energi. Framtiden ligger för oss när världen har klarat av avväjningsprogrammet och fossilberoendet upphört. Låt oss hjälpa världen att tänka annorlunda. Låt Putins krig få oss att inse att trygghet är när kretsloppen fungerar och mänskligheten blir förnyelsebar.

Olle Berglund

Energi-balansen vid en fåbod

Lars Kardell skildrade en hypotetisk fåbodvall med sex mjölkkor och vad vallen avkastade i form av mjölk, smör, kött och gödsel under hundra dagar. Omräknat i kilokalorier (kcal) produceras drygt två miljoner kcal samtidigt som människornas arbete förbrukade en halv miljon kcal. Denna ålderdomliga livsmedelsproduktion producerar därför mer än fyra gånger så mycket energi än vad människorna konsumerar för arbetet. Skillnaden skapas av solen och fotosyntesen. Dagens livsmedelsproduktion konsumerar flera gånger mer energi än vad den skapar.

AVKASTNING FRÅN EN FLOCK OM SEX KOR

Mjölk	6 kor x 4 liter x 100 dagar	2 400 liter
Smör	2 300 liter mjölk x 4 %	92 kg
Kött	0,3 kg/djur och dag x 5 djur x 100 dagar x 50 %	75 kg
Gödsel	Nedbrukad i vallen ger den	1 000 kg hö

Produktionssiffrorna ger följande energi-balans:

BRUTTOPRODUKTION		ANTAL KCAL
100 liter sötmjölk	à 70 kcal/100 g	70 000
102 kg smör	à 701 kcal/100 g	724 200
245 kg ost	à 400 kcal/100 g	980 000
77 kg messmör	à 275 kcal/100 g	211 750
75 kg kött	à 150 kcal/100 g	112 500
SUMMA PRODUCERAD ENERGI		2 098 450

AVGÅR

100 kvinnodagsverken på fåbodvallen à 3 000 kcal/dag	300 000
50 mansdagsverken för slätter, vedhuggning, transporter och underhåll à 4 000 kcal/dag	200 000

SUMMA ÅTGÅNGEN ENERGI **500 000**

ENERGIKVOT

(MÄNGDEN PRODUCERAD ENERGI/MÄNGDEN TILLFÖRD ENERGI [EJ SOLENERGI])

4,2

Myrbodarna, Valsjöbyn. Foto Ninni Nordlund.

Ninni Nordlund. Foto Agneta Andersson.

Spåren av kunskap

För ett par år sedan fick jag och arkeologen Eva Karlsson, båda på Länsstyrelsen i Jämtlands län, möjlighet att göra en inventering av biologiskt kulturarv vid fem fåbodar i vårt län. Vi intervjuade 16 personer; fåbodbrukare och markägare, tidigare butöser med flera som var knutna till dessa fåbodar och vi inventerade natur- och kulturmiljövärden vid och kring fåbodarna.

Intervjuerna var helt centrala för vår inventering. Utan dem hade vi förstått mycket mindre av vad vi sedan såg och hittade. Svaren på de drygt trettio frågor som ställdes till alla gjorde att vi till exempel såg varför man en gång anlagt fåboden på just denna plats, vilken gran alla barn klättrade i för sextio år sedan och generationen före det. Naturligtvis ett gammalt klättrvänligt exemplar med grova grenar långt ner som visar på hur marken varit öppen och betad runt den då den växte upp. Vi hörde hur många namngivna lötar – stigar ut från vallen mot betesområden – man vallat djuren på och fortfarande använder för att visa korna ut varje dag. Även vilka myrslättermarker man använt för vinterfoder och förstås hur produkter blir till. Likaså hur hygienien hålls med hjälp av till exempel skäfte – skavfräken som växer intill fåboden – till att skura ur mesekitteln. Också hur man varje år skar av

grästorv, ”härvall”, i stora sjok för att lägga in på golvet i bustugan som heltäckningsmatta. Spåren av detta hade vi varken sett eller förstått om vi inte vetat om det.

BERÄTTAR OM LIVET FÖRR

Biologiskt kulturarv är natur som berättar om kultur, ett levande arkiv som bär berättelser om människans sätt att nyttja naturen. Ekosystem, naturtyper och arter som uppkommit, utvecklats, eller gynnats genom människans nyttjande av landskapet och vars långsiktiga fortlevnad ofta förutsätter brukande och skötsel. Därför kan biologiskt kulturarv fungera för att bekräfta, eller bidra till att korrigera, uppgifter från historier om äldre tiders bruk, lokala brukare eller litteratur. När det gäller fåbodbruket används exempelvis utmarken för foder som bete, slätter, ris och löv, samt för ämnen till verktyg och redskap, för byggnationer, ved med mera. Denna påverkan lämnar spår, där allt – från hela kulturlandskap och skogsbeten, stigar,

”Viktigaste är dock att värna om fåbodbrukaren och dennes djur, som upprätthåller hävden och brukandet och även håller det immateriella kulturarvet och kunskapen vid liv, hos både människor och djur”

trädd som indikerar täkt eller bete, till en enskild hävdgynnad ört – kan berätta om hur människan levat och verkat.

I Jämtlands län har det funnits flera tusen fåbodvallar med mängder av djur som kor, getter, får och hästar betades på fjällängarna och fritt ”på skogen”. Man gick med djuren, ibland 10–15 mil och i flera dagar, med övernattningsstugor där man betalade med mjölken som djuren gav kväll och morgon, för att betet vid fåbodarna var så mycket bättre och större än vad man hade närmare gården. Man gjorde olika produkter av mjölken som sedan kunde säljas eller sparas till vintern när korna stod i sin. En verkligt hållbar livsmedelsproduktion baserad på naturliga betesmarker ofta till fjälls. Fåbodbruket utgör en stor del av vår kulturhistoria som också har avspeglat sig i naturen. I dag finns bara en liten bråkdel av dessa fåbodar kvar och det är bråttom att dokumentera spår efter det som varit, men även det som sker i dag, den kunskap som finns och de värden som skapas nu.

MYCKET HAR REDAN FÖRSVUNNIT

Att samarbeta mellan olika enheter och med kollegor med olika utbildningar och kompetenser är en av vinsterna med att arbeta på Länsstyrelsen med artiklarna 8J och 10C inom ”traditionell kunskap med koppling till biologisk mångfald”. En utmaning kan vara finansieringen, den kommer gärna i stuprör och blir ibland ett hinder för samarbete.

Viktiga frågor som sträcker sig mellan enheter med inriktning mot naturvård, lantbruk och kulturhistoria, kan ibland falla mellan stolarna för att ingen riktigt har

ansvaret/uppdraget och ekonomi för att utföra dem.

Utöver fortsatt brukande av fåbodarna är det biologiska kulturarvet beroende av att den äldre skogen finns kvar med alla dess värden. Den gamla betesskogen, både kring fåbodarna och i betade skogar i övrigt har i dag inget bra fungerade skydd. När vi skulle välja ut fåbodarna att inventera upptäckte vi att på de flesta var den gamla fåbodskogen redan bort-huggen, ända in till fåbodvallen. Här fanns inte natur- och kulturmiljövärdena längre kvar att inventera. Flera hundra års spår efter människors värv försvinner på några dagar när man hugger ned den betade skogen. Miljön förändras snabbt och de flesta naturvärden kopplade till skogsbetet försvinner troligen också med samma hastighet.

Om marken fortsätter att betas kommer antagligen en del av värdena så småningom igen, men markberedning och plantering av träd fördröjer utvecklingen och förstör till exempel gamla stigar, enorma myrstackar, bleckade träd, ristningar, viloplatsar, träd eller stenar som vägvisare. Hydrologin blir också påverkad vid avverkningar. Man kan också fråga sig hur mycket djuren väljer att beta på den fåbodskog som är kvar i dag, när stora hyggen på samma avstånd erbjuder mer bete. Detta särskilt om djuren vid dessa fåbodarna går helt fritt dygnet runt och inte vallas eller leds ut längs kända stigar.

MYNDIGHETSSAMARBETE

Det finns ett stort behov av kunskapsuppbyggnad kring skogsbeten och de effekter det har på skogen och dess värden. Här har vi till exempel startat ett samarbete med Skogsstyrelsen kring dessa marker. Vi har haft flera workshops både på webben och ute i fält på skogsbeten och i fåbodmarker för att lära oss mer av varandra. Delvis för att hitta vägar att värdera dessa skogsbeten så de inte ska kalavverkas så som sker i snabb takt idag.

Det är viktigt att tänka helhet vid fåbodmiljöer, både inäga och utmark. Både inom kulturmiljövård, skogsskötsel, naturvård och landsbygdsfrågor behöver man tänka brett och långsiktigt, ha helhetstänk i samverkan. Det allra viktigaste är dock att värna om fåbodbrukaren och dennes djur, som upprätthåller hävden och brukandet och även håller det immateriella kulturarvet och kunskapen vid liv, hos både människor och djur.

Ninni Nordlund

Biolog, rådgivare för ängs- och betesmarker vid Länsstyrelsen i Jämtlands län.

Texten har tidigare publicerats i tidningen Biodiverse nr 3, 2022. Biodiverse är en tidskrift från SLU Centrum för biologisk mångfald, CBM. www.biodiverse.se

"Den gamla betesskogen, både kring fåbodarna och i betade skogar i övrigt har i dag inget bra fungerade skydd"

Rockvallen, Bruksvallarna. Foto Ninni Nordlund.

Vityxne, hävdgynnad ört i betesskogen. Foto Ninni Nordlund.

Ämnestäkt i björk. Foto Ninni Nordlund.

KONVENTIONEN OM BIOLOGISK MÅNGFALD, CBD.

Artikel 8j: respektera, bevara och bibehålla kunskaper, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livsätt som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald, och främja en bredare tillämpning av dessa, med godkännande och deltagande av innehavarna av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor, samt främja rättvis fördelning av nyttan som uppkommer vid utnyttjandet av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor.

Artikel 10c: att skydda och uppmuntra sedvanligt nyttjande av biologiska resurser i enlighet med traditionella kulturella sedvänjor som är förenliga med kraven för bevarande och hållbart nyttjande.

SLÖJDEN VID FÄBODEN

I allmogesverige var man praktiskt taget helt beroende av att själva producera alla redskap och föremål man önskade sig. Man var också tvungen att tillverka dem från grunden. Det gjorde att man egentligen behövde förutsäga behovet innan det uppstod. Man samlade således på sig lämpliga slöjdamnen när man stötte på dem i markerna. Då hade man dem till hands när man behövde dem. Det var också viktiga att identifiera hur en viss trädel kunde användas för ett visst ändamål. Ett slöjdamne av självvuxet trä kallas för annkonst, efter ett fornsvenskt ord för redskap, andkoster. De flesta redskap var till stor del konstruerade av trä, så slöjdekunskan var viktig, och olika träslag skulle användas för olika ändamål.

Ett annat viktigt och användbart slöjdmaterial var björknävern som användes för att skapa en mängd föremål, såsom korgar, skålar, kåsor, kontar och skor. Man kunde också tvinna rep och täta tak med näver. Av gran- eller björkrötter gjorde man rotslöjd av olika slag, främst korgar och ostformar, och av vidjor gjorde man bindslen för djuren.

Björnmossa (olika *Polytrichum*-arter) bildar täta bestånd som stora kuddar och består av en lång stjälk som gör dem användbara för att göra exempelvis borstar, kvastar och dörmattor. Men de har också använts som mjuk stoppning i dynor, kuddar och madrasser.

Källa: Fäboden, kulturen och kulturlandskapet, Håkan Tunón och Bolette Bele, CBM:s skriftserie 109

Uppsättning av trögärdesgård

Gärdesgårdens många olika namn skiftar över landet och även lokalt mellan olika orter. Kortgärdesgård, långgärdesgård, hankgärdesgård, snehage och fastbandshage är några av dem.

De äldsta fynden av gärdesgårdsbygge har hittats vid utgrävningar som daterats till 400- eller 600-talet. Gärdesgårdar sattes upp runt alla hemman, fäbodas, odlingsmarker med mera för att hålla djuren på utmarksbete och skydda odlingarna. Det var först på sensommaren och hösten som djuren fick komma in på efterbete inom hägnet, utom där man hade trädgårdsodlingar.

Vid mitten av 1800-talet beräknas det ha funnits 16 000 mil hage i Sverige, vilket innebär fyra varv runt jorden. Nu är gärdesgården vanligast kring villor och fritidshus eftersom många tycker den är ett vackert inslag i miljön.

HUR FIXAR MAN TILL EN GÄRDESGÅRD?

Först lär man bestämma var den ska stå, samt röja upp den tilltänkta sträckan. Sedan bör man beräkna hur mycket virke man behöver. Om sträckan är 100 meter så delar man den med avståndet mellan störpåren, vilket är två och en halv fot, 70 cm, vilket blir 142.

Då dubblar man den summan till 284, vilket blir hur många störar man behöver, plussa gärna på med några fler. Andelen slanor blir lika många, fotröor 142, och nackröor 142, samt lägg till några extra.

Sedan är det bara att fixa virket, antingen hugga själv eller köpa. Det bör huggas mellan oktober och april när saven har gått ur. För att få det att torka bör man randbarka tre till fyra ränder, vilket går bäst med en barkbåge. När man har allt virke på plats så är det bara att fixa banden som man ska binda med.

Sandvikens kursgård, Ed, Värmland. Foto Stefan Olander.

Vissa, framförallt i södra Sverige, tar grangrenar som de värmer, men det fungerar också bra att ta smågranar som man delar. Då kan man lägga dem i vatten så att de hålls mjuka tills man börjar binda hagen.

Om man vill lära sig hur man går tillväga så kan man anmäla sig till en kurs, kolla med Länsstyrelsen eller studieförbunden. Är man ett antal personer på någon ort och har tillgång till virke så kan undertecknad komma och hålla kursen.

Stefan Olander

Lars – tusenkonstnärlig täljare

Vi träffar Lars Mittjas för att prata om träsnideri men upptäcker strax att halva tidningen skulle gå åt för att beskriva allt annat hantverk som den här mannen håller på med.

Lars bakar tunnbröd, Ovanåkersbröd, som i SM i mathantverk renderade bronsmedalj 2020 och silver året därefter. I sitt mejeri tillverkar han hälsingeostkaka, han snickrar, ägnar sig åt luffarslöjd, drömmer om att börja brodera och kanske måla i akvarell. Bara för att nämna något.

Men nu är det täljning som gäller och vi är på Mittjasvallen för att ta en titt i Lars snickarbod.

– Jag har täljt ända sedan barnsben, men det går lite i perioder. Det är när jag hugger och avverkar som jag hittar ämnen. De bara finns där, men alla ser inte det. Ibland vet jag direkt vad det ska bli av ämnet, ibland vet jag inte alls.

Lars slår ut med handen och pekar på träbitar som ligger lite överallt.

– Ämnena får ligga framme så jag ser dem, då föds tankar om vad det ska bli i slutändan. Och det handlar mest om bruksföremål, liksom det gjorde förr, när det var av nöden tvunget.

Processen börjar med barkning.

– Jag barkar när ämnena är fuktiga, då är det lättast att få dem träreana. Sedan får de ligga några veckor eller en månad. Ska jag till exempel säga en sida slät för att hänga mot en vägg, en klädkrok, är det viktigt att den är torr så att den inte vrider sig.

En populär produkt som Lars säljer en hel del av är knoppbrädor. Dessa kan beställas i olika längder.

– Ofta sitter jag hemma i soffan och täljer knopparna, det brukar bli stora högar runt benen på mig.

Som främsta redskap har Lars en helt vanlig morakniv men det kan behövas en kompletterande, lite tunnare kniv om man exempelvis vill rista in något, förklarar han. När det gäller sågar så är det bra att ha en byggsåg på stativ med mothåll för precisionens skull. Bandsåg rekommenderas också om man vill figursåga.

– Man klarar inte finliret med motorsåg.

FÄBODEN OCH HEMGÅRDEN

Mittjasvallen som ligger strax utanför Edsbyn består av sex olika byggnader.

– Gården är en av tolv hemman i Roteberg på 1500-talet så man tror fäbodvallen är lika gammal. Fäbodstugan och stall är byggt 1881, skrytbygge med övervåning som inte hade någon större användning. Övriga byggnader äldre. Frånsett då, ”stösset” som farfar lät bygga på 30-talet, så att fäbodjantan skulle få bättre arbetsmiljö.

Driften slutade 1945 och förutom betande djur på somrarna stod fäboden tom tills Lars öppnade upp år 2003. Idag är platsen ett populärt besöksmål med caféverksamhet under juli månad och besökarantalet låg förra sommaren på cirka 3 000 personer. Lars har fem ungdomar anställda för att klara ruljangen. Någon kilometer från fäboden, i byn Roteberg, ligger hälsinggården Mittjas där Lars bor. Här har han också både mejeri och bageri.

– Här gör jag ost av ko- och får mjölk. Jag ringer till affären på tisdagar och kollar hur mycket de vill ha. På onsdagarna gör jag osten och på torsdagarna levererar jag så att handlarna ska ha till helgen. Bakar gör jag till storhelger och om det är någon marknad på gång. Allt går åt på bara någon timme.

Lars tog över gården 1980 och hade kor i 27 år.

– När jag gjorde mig av med mjölkorna bröt vi en månghundraårig tradition.

Gården, som är från 1500-talet har varit i slakten sedan 1744 och ägs nu av sonen Johan som är tionde generationen på Mittjas.

Johan har ett nittiotal dikor.

– Men, han har en dröm om att på sikt skaffa mjölkkor till gården igen, avslöjar Lars. Så vem vet, det kanske blir som i gamla tider igen.

Hällpetters Maria Bergström

Lars Mittjas. Foto Hällpetters Maria Bergström.

Vad kan det bli av den här då...? Foto Hällpetters Maria Bergström.

Vällflicka i skogsparti av Johan Tirén 1886.

Anna-Karin kardar. Foto Anna Lögdqvist.

Det var en gång en gubbe ...

Han arbetade i skogen, högg ved och svedde hank, medan gumman satt hemma och spann, lagade mat och skötte om huset. På det viset gick den ena dagen efter den andra. Men gubben knotade över att han alltjämt fick släpa och träla hela dagen för att försörja familjen, medan gumman satt hemma, kokade välling och åt och hade goda dagar.

Gumman påtalade minsann att det var fullt upp med arbete även hemma, och att gubben skulle ha klennt med både kläder och mat om hon inte såg till huset. Men gubben ville inte alls höra på det örat, han fick minsann dra hela lasset själv mente han.

En dag då de grälade mer än vanligt om saken sa gumman: Nå väl! I morgon gör vi arbetsbyte, jag går i skogen och sveder hank och du blir hemma och sköter mina sysslor!

Så börjar folksagan om gubben och gumman som bytte arbetssysslor. Och vi vet alla hur den slutade, med att gubben inte klarade kvinnans sysslor och att han aldrig mer klagade. Men så enkelt var det inte, gränserna mellan manliga och kvinnliga kunskapsområ-

den var mera flytande än vad sagan berättar. Inte minst fick fäbodkullorna eller kvinnorna på gårdarna ta ett mycket stort ansvar över olika göromål när männen hade långväga arbete med skogen eller flottningen.

TEXTIL PRODUKTION

Det kvinnliga arbetsåret var planerat utifrån vad naturen och djuren kunde bidra med, där varje sekund togs till vara vid rätt tid och på rätt plats. Det var kvinnorna som hade huvudansvaret för den textila produktionen, från odling och bearbetning av lin och hampa fram till spånad, vävning och sömnadsarbete. All framställning av textil, och i synnerhet vävnader, var tidskrävande eftersom alla moment genomfördes för hand. Ull, lin och bomull skulle spinnas och tvinnas, garnet skulle färgas och varpas, vävstolen skulle inredas för en vävteknik innan det till slut dags att väva. Vävningen pågick under hela våren och skulle vara avslutad till pingst. I självhushållningens samhälle skulle kvinnorna förfärdiga textilier och kläder till hela hushållet, och de visste att ta tillvara varje ledig minut. I vissa socknar där småskaligt jord- och skogsbruk var den huvudsakliga näringsinkomsten utvecklades olika slöjd- och hantverksgrenar, däribland vävning, som gav en betydande biinkomst till hushållet. På vissa orter fanns det väverskor som var drivna i mer avancerade vävtekniker medan de flesta kvinnorna vävde nyttovävar som användes till kläder och inredning.

En bondgårds textilinnehav varierades efter gårdens inkomst. I de välbeställda allmogehemmen gavs förutsättningar med både tid och pengar att framställa praktfulla textilier. För kvinnan blev den textila framställningen ett sätt att bidra till bostadens förmögenhet. Att inför bröllopet förbereda sig genom att tillverka en rik textil utstyrelse som fördes med som hemgift i äktenskapet blev ett sätt att balansera mannens jordegendom.

ULLENS VÄRDE

I stort sett varje gård höll sig också med får, som skulle klippas fyra gånger om året. Man hade en typ av får och man sorterade ullen efter vad den skulle användas till. Man sparade på ull tills man hade tillräckligt för att få ihop till att spinna till det som ullen var ämnat till. Behovet av vantar och sockor var stort och för att kunna sticka ett par sockor krävdes får som skulle klippas vid rätt

Tvändsstickade vantar.
Foto Anna-Karin Jobs Arnberg.

tidpunkt. För att lättare karda och spinna ullen behövdes värme. Därför var denna sysselsättning ett kvällsarbete året runt när man hade eld i spisen. Ullen spanns och stickades otvättad. Stickningen fick en större fasthet och jämnhet med den otvättade ullen och eftersom man alltid hade stickningen med sig överallt smutsades den ändå ned under arbets gång. Det färdigstickade plagget filtades ihop och blev mjukare om ullen tvättades efteråt. Var ullen mycket smutsig kunde man tvätta ulltapparna försiktigt före spinningen.

ALLTID NÅGOT FÖR HÄNDER

Stickningen som exempel krävde inga stora och dyrbara redskap och den kunde utföras både inomhus och utomhus. Det fanns kvinnor som kunde gå och sticka samtidigt eller sitta och spinna i mörka kök utan belysning så fort de fick lite tid över. I fäboden skulle man krusa, dvs mönstra, och sticka sockor. Citatet nedan vittnar om att kvinnans arbete ständigt var närvarande, man skulle alltid ha ett handarbete på gång och aldrig vara sysslolös. De flesta flickor lärde sig att sticka genom trädning. Lagom ålder att börja var vid 10 års ålder och det ingick i uppfostran att lära sig tekniken. Under inlärningsprocessen fick flickorna börja med två stickor. De stickade då långa remsor, "kattrumpôr", som "inte användes till någonting". Så småningom övergick man till fem stickor, "en söckstickgång", och då lärde sig flickorna tvåändsticka strumpor, vantar och tröjor.

Tvåändstickning är en teknik som stickas med två trådar samtidigt, dvs med två garnändar, som vanligtvis kommer från ett och samma nystan. Man stickar varannan maska med den ena änden och den andra maskan med den andra. Den här tekniken är mycket vanlig i Dalarna och har stickats under århundranden. Vid fäboden bestod handarbetet mestadels av stickning. Arbetet var lätt att föra med sig och man stickade vart man än gick. Nystanet hade man i kjolsäcken, "kjortilsätjen", eller under armen. Garnet drog man fram och gjorde sedan en snara runt nystanet.

Sticka skulle man jämt, man fick aldrig vara sysslolös. Var man gick skulle man ha en stickning i händerna, helst även på vägen till fäboden. Men vägen dit var stenig, så det var inte så gott. Även på fäboden skulle man sticka. Särskilt om det var regnväder och om man gick vall med korna. Det var mest strumpor och vantar som stickades, men det var också vanligt med livtröjor.

Pernils Anna född 1856 i Dala-Floda

Andra textila sysslor vid fäboden kunde vara att brodera. En uppteckning från Leksand berättar om en kvinna som var ute i skogen och vallade djuren. Under middagsvilan satt hon så inne i sin stuga och broderade på ett krushalskläde. Plötsligt såg hon att en

Bandgrind, Valkulla ur Spadarvet, Carl Larsson 1906.

björn anföll en av korna. Hon sprang ut och skrämde i väg björnen genom att slå sin yxa mot en stubbe, men det var tyvärr för sent och kon dog. För alltid kom sageskvinnan att förknippa sitt krushalskläde med den otäcka händelsen vid fäboden.

"Det kvinnliga arbetsåret var planerat utifrån vad naturen och djuren kunde bidra med, där varje sekund togs till vara vid rätt tid och på rätt plats"

BANDGRINDAR

Band av olika slag var oundgängliga föremål. De användes både för att hålla ihop, knyta om och bära i, men också som utsmyckning i både kvinno-, mans- och barndräkter. Att väva band i bandgrind, är uteslutande den mest frekventa teknik som vi ser i Dalarna. Bandgrindar blev en mycket vanlig fästmansgåva och vi känner till den som gåva från 1700-talet och framåt. I Sverige är Hälsingland det län som är mest kända för sina vackra bandgrindar då de är utsmyckade med olika ornament och målade i flera färger. Bandgrinden är ett enkelt och praktiskt verktyg som är lätt att ta med till exempel på fäboden. Banden, användes förr allmänt som hårband, hängslen, bälten, skoband, bärselar och brudtömmar. De strumpeband som kvinnorna förr lindade om strumporna under kjolarna och strax under knäna var

Anna-Karin Jobs Arnberg.
Foto Hällpetters Maria Bergström.

bandvävda. Till folkdräkterna hör också en mängd bandvävda band.

Sammanfattningsvis kan man säga att händerna aldrig skulle vila. Mellan mjölkning och djurhållning skulle det handarbetas. Familjens textila produktion var avhängd kvinnans skicklighet i olika tekniker och det textila arbetsåret hade sina givna perioder av olika slöjdfremställning.

*Anna-Karin Jobs Arnberg
Antikvarie, Dalarnas Museum*

Skinnsömnad

Slår man in ordet "skinnsömnad" i Googles sökruta är Täpp Lars den första träff som kommer upp. Täpp Lars Arnesson, fäbodbrukare, från den socken som mest av alla förknippas med skinn, nämligen Malung i Dalarna.

Vi träffar Lars hemma i Jägra, någon kilometer norr om centralorten. Lars står vid spisen, vi ska bli bjudna på kålpudding och doften sprider sig i det hemtrevliga köket. Samtidigt som han rör i grytorna berättar han om sin livslånga relation till skinn och sömnad.

– Jag var bara en tvärhand hög när jag började hålla på med skinn, vi barn brukade få leka i verkstaden. Vid fyllda 25 sydde jag min första min första päls. Alla i slakten, så många generationer tillbaka man kan komma, har jobbat med skinn. Alla socknar i Dalarna har varit specialiserade. I Dala Floda och Nås var det kolkörning, i Lima smide och i Äppelbo körde man med foror och handlade med hästar. I Venjan gjorde man laggkärl och i Mora höll man på med urverk och tillverkade möbler. Här i Malung vandrade man runt och beredde skinn mellan oktober och fram till jul. I januari höll man sig hemma för att ta in ved men i februari gav man sig av igen och kom inte hem förrän till vårbruket.

Av alla gamla specialiteter som socknarna hade var skinnhantverket det som försvann sist. Det är bara fem år sedan den sista skinnindustrin lade ner sin verksamhet.

KURSER

Upplärd av sin mormor och morfar att sy i skinn och päls för Täpp Lars släktens och Malungs skinntradition in i framtiden. I sin verkstad syr han nu pälsar till Nordens alla folkdräkter. Den som vill kan beställa, men i och med att intresset för själva hantverket har ökat så håller Lars också kurser i skinnsömnad, både i privat regi men också för Malungs folkhögskolas räkning. Kurserna brukar omfatta två dagar och hålls i Lars verkstad men är man en grupp på 8–10 stycken någonstans åker han gärna iväg för att åka och hålla kurs på annan ort.

DÅTIDENS HANDVÄSKA

Att ge sig på att sy en hel päls det första man gör är kanske lite vanskligt. De flesta föredrar

nog att börja med något mindre objekt, som att designa och sy egna skinnvantar eller sy sig en väska, en "skräppa".

– Skräpporna användes av fäbodkullorna för att förvara stickningen i, eller lite mjöl och salt att locka djuren med när de gick vall i skogen om sommaren. Skräpporna syddes enkelt av överblivet skinn eller tyg och dekorerades bara i undantagsfall.

Lars tar fram och visar några väskor som han sytt.

– Jag har dekorerat och namngett var och en av dessa skräppor som en hyllning till alla starka kvinnor som arbetat och slitit på fäbodan och sätrar.

Till varje skräppa hör en nedskriven berättelse. Vi läser till exempel om "Gubbola Ellen som vid tolv års ålder flyttade ensam till fäboden tidigt om våren sedan hennes mor gått bort och vinterns hö var slut. Den enda hjälp hon fick var av Storbäck Kersti som

Täpp Lars Arnesson. Foto Hällpetters Maria Bergström.

”Skall man till exempel tillverka en skräppa kan det duga gott att gå på loppis och köpa en gammal skinnjacka och klippa bitar av. Så gjorde man förr, man tog tillvara allt”

skulle kontrollera att Ellen tvättade smöret riktigt noga för att det skulle hålla vintern igenom. På skolavslutningsdagen sprang lilla Ellen de två milen ner till byn för att hinna vara med på examen”.

VAL AV SKINN OCH BEREDNING

När det gäller att arbeta i skinn är kvaliteten det avgörande, säger Lars. Och det som styr valet av kvalitet är slutprodukten. Vad den skall användas till.

– Skall man till exempel tillverka en skräppa kan det duga gott att gå på loppis och köpa en gammal skinnjacka och klippa bitar av. Så gjorde man förr, man tog tillvara allt. Ska man sy sig ett par tofflor kan man rentav köpa sittunderlag i fårskin från Biltema, funkar hur bra som helst och kommer aldrig att gå sönder.

En fråga som ofta ställs är om det spelar någon roll vilken metod som använts vid garvning och beredning.

– De vanligaste sätten är med någon form av kemikalier, som krom och alun. Alun går helt bort, alun äter upp skinnet över tid. När det gäller krom så handlar det främst om var, i vilket land, skinnet beretts. Ur miljöaspekt är det viktigt att man använder sig av ett slutet system så att kromet återanvänds. Det skiljer sig mellan länder, så det får man hålla koll på. Sedan finns flera varianter av så kallad naturgarvning med fett, bark från mimosa, urin och så vidare. Det går en hel del mode i detta.

Vi pratar val av symaskin och Lars rekommenderar de gamla maskinerna som bara har raksöm och där nålen går rakt ner i ett hål. Undvik därför sicksack-maskiner. De vanliga, nyare, hushållsmaskinerna brukar vara för kläna och håller inte. Kom ihåg att ju fler finesser, ju fler saker som kan gå sönder. Att lägga något av teflon, eller frystej under pressarfoten kan göra att skinnet glider lättare.

ARVSELENS FÄBOD

Sommartid lägger Lars sömnaden åt sidan och buför sina kor till Arvselen, en fäbod som funnits i släkten sedan generationer. När han återtog fäbodbruket 1994 hade vallen stått tom sedan fler decennier. Själva buföringen går genom Malungs centrala delar och det ingår alltid ett stopp vid äldreboendet, något

Skräppor. Foto Hällpetters Maria Bergström.

som sprider stor glädje bland seniorerna.

– Det är många som gråter när vi kommer, berättar Lars, de blir så lyckliga. Och jag gör det här för att jag vill ge tillbaka all den glädje jag fått av den äldre generationen. Jag vill se ljuset i deras ögon när de hör bjällror och känner doften av solvarm ko. Jag vill betala med en ljusglimt och en stunds glädje för all den kunskap jag fått av tidigare generationer. Fäboden är också platsen där Malungs folkhögskola förlägger sina kurser i fäbodbruk med Lars som ledare

EN MÅNGSYSSLARE

Lars är en man med många färger på paletten och har hunnit sätta sina avtryck i Dalarnas kulturliv. Han har bland annat gått på Calle Flygares teaterskola och spelat rollen som kurbitsmålaren i Himlaspelet, arbetat som museivärd på Skansen, medverkat i flera filminspelningar, skrivit ett flertal böcker, bidragit med verk till Liljevalchs konstutställning bara för att nämna något. Listan kan göras längre. Ett av de senaste projekten var att tillsammans med Anna Karin Jobs Arnberg och Johanna Runbäck anordna ett spektakulärt luciatåg, Lussibrud, med historiska rötter. Dalarnas Lussibrud nominerades i februari till Årets Folkmusik i Dalecarlia Music Awards. År 2012 tilldelades Lars Malungs kulturpris med motiveringen: Genom stort kunnande och engagemang sprider han kunskap om bygdens historia och med sitt nyskapande utifrån traditionen sätter han Malun-Sälens kommun på kartan. Han visar att det går att leva på landsbygden på 2000-talet med en fot i det gamla fäbodlivet och en i det moderna samhällets mode och kultur.

Hällpetters Maria Bergström

Skinn som skadats då det garvats med alun. Foto Hällpetters Maria Bergström.

I kalla lucianätter för drygt 160 år sedan vandrade ett luciatåg från gård till gård i Malung. De sjöng jul- och lussvisor och deras klädedräkt var liksom ett vanligt brudfölje på den tiden. En Lussibrud, brudpigor, brudsvener och spelmän. Idag har Lussi från Malung fått sällskap av brudpigor, brudsvener och spelmän från Dala-Floda, Mora, Rättvik och Leksand. Foto Leksands Sparbank / Jennie Holfve

VILL DU SYNAS BÄTTRE I TIDNINGEN? DÅ HAR VI EN IDÉ...

De senaste åren har vi haft ett kalendarium i sommarnumret där man lätt har kunnat få en överblick om vad som händer på våra fåbodar. Det har varit uppskattat av både besökare och fåbodbrukare. Många av er skickade in mer uppgifter än vi kunde få plats med och vi tvingades att korta ner för att få plats på uppslagen. Helst skulle vi ha velat utöka antalet sidor för att få med era trevliga texter men kunde inte göra det av ekonomiska skäl.

TILLSAMMANS KAN VI HJÄLPAS ÅT

Tanken är att vi nu erbjuder dig som arrangör att annonsera. Då är det antalet annonser som styr hur många sidor tidningen kommer att få. Grundinformationen om din fåbod och aktivitet kommer som vanligt i kalendariet, det kostar ingenting, men med en annons syns du mer. Dessutom så hjälper du förbundet att utöka antalet sidor i tidningen samt att vi kan öka upplagan. Och med större upplaga kan vi erbjuda fåbodkommunerna att köpa in tidningar till sina turistinformationer.

Annonspriserna är satta så att de är självkostnadspris men tryckeriet måste ha betalt för layout och tryck av extra sidor och fler tidningar. Som annonsör kan du också beställa ett kilo, 12 tidningar eller två kilo, 24 stycken tidningar som du kan sprida till dina besökare.

Kostnad för 12 tidningar är 450: och 24 tidningar 900:-, plus porto. Vill du som medlem ha extra tidningar går det också bra.

Halvsida	1 000:-
Kvartssida	500:-
Åttondels sida	350:-

För att komma med i kalendariet

– gör så här:

Mejla er information till redaktion@fabod.nu senast fredag 21 april. Det är viktigt att vi får uppgifter i tid. Här har ni en lathund, följande information skall vara med:

- Plats, fåbodens namn och i vilken kommun
- Beskrivning av aktiviteten/aktiviteterna
- Datum och tidpunkt, om det till exempel är alla söndagar i juli så skriver ni det
- Eventuell prisuppgift
- Kontaktperson, telefonnummer
- Eventuell Facebooksida, Instagram och/eller hemsida
- Annan info som kan vara relevant

För att synas i en egen annons, gör så här:

Mejla text, logotyp och ev bild till redaktion@fabod.nu senast 21 april, gärna tidigare.

Vi skickar max ut två korrektur och ser helst att annonsmanusen är fullständiga och inte behöver kompletteras i flera omgångar.

"Till budom och sommarens glädje..."

FÄBODVECKA 2–9 JULI 2023

Länsstyrelsen i Gävleborg och Gävleborgs Fåbodförening kommer att anordna en hel vecka med massor av aktiviteter.

Förhoppningsvis hakar många fåbodbrukare och andra kulturaktörer på och vill vara med och fylla veckan med spännande programpunkter. Redan nu kan vi berätta att det kommer att bli fåbodkvällar med vallmusik, fåbodgudstjänster, hantverk, traditionell mjölkhantering, författarbesök, blomstervandringar, torgdag i Bollnäs, slätter, pyssel för barn, berättarstunder och mycket mycket mer...

I nästa nummer av tidningen kommer vi att ha info om dagar, tider och platser.

Vill du vara med och anordna något på din fåbod?

Välkommen att höra av dig till någon av dessa personer:

Länsstyrelsen

Rebecka Wikström 010 225 14 70,
rebecka.wikstrom@lansstyrelsen.se

Gävleborgs fåbodbrukarförening

Carin Gisslén-Schönning
070 398 37 83,
caringnsn@gmail.com

EFTER TIO ÅR - UNDANTAG FÖR SAMTLIGA FÄBODPRODUKTER NU KLUBBAT

Hittills har mjölk som förädlas till fåbodost lagrad längre än två månader, fåbodsmör och meseprodukter varit undantagna månatliga mjölkanalyser för totalantal bakterier och celltal. År 2012 lämnades en ansökan in för de övriga fåbodprodukterna som ost yngre än två månader samt rörost och smäost.

Det är nu denna ansökan, som tio år senare, blivit beviljad. Ändringarna i lagstiftningen innebär att fåbodbrukarna kan sälja samtliga produkter direkt på sina fåbodar.

Nu blir det alltså lättare för fåbodbrukare att framställa och sälja ost, smör och meseprodukter med traditionella metoder.

Fåbodnäringen har tagit fram branschriktlinjer för god hygienpraxis som bidrar till godtagbar livsmedels säkerhet. Föreskriftsändringen trädde i kraft den 2 januari 2023.

Läs mer på
www.livsmedelsverket.se

Vad fan är det här, glöm det! Foto Inger Wiklund.

Anette Bergman. Foto Hällpetters Maria Bergström.

Bli volontär!

Anette Bergman hade ingen tanke på att bli volontär. Hon skulle gå en skrivarkurs, visserligen på en fåbod, men att mjölka och vakta getter ingick inte i planen. Nu återvänder hon för andra året i rad.

– En kompis tipsade mig om kursen och jag fick också veta att Inger, som driver fåboden och arrangerar kursen, behövde hjälp. Så jag tog kontakt och erbjöd mig att komma upp till Grejsan en vecka tidigare.

Väl på vallen fanns mycket att hugga tag i. Alla småstugor skulle ställas i ordning och städas efter vintern, här skulle kursdeltagarna bo, det var lite brått. Dagarna fylldes av trädgårdsskötsel, hämta upp vatten till getterna,

disk och andra praktiska sysslor.

– Jag trivdes verkligen i miljön, det vilar en ro över fåboden som är svår att hitta på andra ställen. Men det är verkligen inget latmansgöra att vara volontär på en fåbod en vecka i juni. Jag är så imponerad av Inger och alla andra som orkar hålla på.

Anette och maken Kalle bor till vardags i Hampetorp nära Hjälmaran. En liten gård efter Anettes mormor som på sin tid hade några kor och höns. De sade upp sig från sina jobb och flyttade hit 1983. Ambitionen var att odla, leva enkelt och billigt.

– Aldrig mera ett fast jobb, tänkte vi då, lite naivt naturligtvis. Vi fick sedan tre barn, maken fick börja jobba lite igen medan jag var hemma med barnen i femton år.

Som pensionär kan Anette idag utveckla sina intressen – fjällvandring, tälja, jobba i trädgården, paddla kajak, skriva och nu också lära sig mer om fåbodbruk.

– Förra sommaren hann jag inte med att lära mig mjölka och ysta. Jag provade att mjölka en gång, geten stod så snällt till att börja med. Men när jag började dra i spenarna då vände sig geten om med en blick som ”vad fan är det här, glöm det”. Jag fick inte fram många droppar, ha ha ...

Nu återvänder Anette till Dalarna och Grejsan för ytterligare en vecka som volontär.

– Jag ska lära mig mjölka ordentligt. Den dag jag dör kommer det kännas härligt att veta att jag faktiskt kan mjölka en get.

Hällpetters Maria Bergström

Allt började med smör ...

Isabelle Fredborg tillbringade en vecka som volontär på Svedbovallen i Hälsingland, mest för att lära sig göra ett riktigt gott smör. Det resulterade i en hel bok om fåbodmat.

– Det var fint att få en inblick i hur slitigt det var förr, att lära känna fåbodkulturen. Jag fick lära mig att båda mjölka en fjällko och göra Hälsingostkaka och framförallt så är det spännande med smör och dess historia. Jag blev biten av det här med fåbod och jag har nu svårt att ta till mig att det svenska industrijordbruket ser så annorlunda ut som det gör. Jag hoppas fåbodarna kan bidra till en hållbar utveckling.

Vad som sedan följde efter veckan på Svedbovallen år 2019 var att Isabelle gjorde en 450 mil lång resa i fåbodland. Detta för att få

material till sin bok som kom att heta *Smöret smakte jag aldrig*.

– Jag skulle gärna vara volontär på en fåbod under en längre tid så jag får lära mig ännu mer om fåbodarnas matkultur, just den unika fåboden och förstås de fantastiska djuren!

Isabelle Fredborg.
Foto Patricia Fredborg.

Boken är skriven på Årils förlag. Den omfattar 315 sidor med berättelser, bilder, recept och beskrivning av fåbodlivet. ISBN: 978-91-527-1641-0.

ATT TÄNKA PÅ FÖR DEN SOM FUNDERAR PÅ ATT VARA VOLONTÄR:

Isabelle och Anette delar med sig av sina bästa tips:

- Stäm av med fåbodbrukaren så att ni är överens om vilka förväntningar de har på dig och vice versa.
- Tänk efter vad du kan bidra med. Hantering av djur? Städning? Rönjning? Servering? Matproduktion? Laga staket?
- Tag med dig myggmedel
- Ett underställ är bra att ha, det kan vara kallt i ett vedeldat rum
- Tänk på att fåbodbruk innebär hårt arbete från morgon till kväll. Den som vill vara på fåbod bara för att gulla med getter gör bättre i att komma som besökare.

Var är korna?

I september i fjol körde jag från Höganäs i Skåne till Bjuråker i Hälsingland, resan tog en dag. Vid fem tillfällen såg jag betande köttdjur och några enstaka hästar. Inte en enda mjölkko under resans nittiosex mil. Men det finns gott om mjölk i kyldiskarna, året runt, landet runt.

Under de senaste sextio åren har villkoren för mjölkkor och bönder förvandlats i grunden. På femtiotalet fanns närmare tvåhundra gårdar med kor i trakten där jag bor, nu finns det en handfull. Förr kunde en ko leva i tio-femton år, idag är medellivslängden cirka fem år. Vad är det som har hänt?

Antalet jordbruk med mjölkkor har minskat dramatiskt under den här tiden, men de mjölkgårdar som finns kvar har desto fler djur. Idag finns det gårdar här i landet med fler än tusen kor, under samma ladugårdstak. Då är det inte lika självklart längre att släppa ut dem på bete. Därför vill LRF, Lantbrukarnas Riksförbund, att beteskravet ska tas bort, man vill att mjölkorna ska stanna i ladugården, eller alldeles intill. Redan idag är det så att många mjölkkor i praktiken, trots lagkrav, inte längre kommer ut på bete. Därför såg jag inga kor under min resa.

Ett sätt att ändå få en skymt av kor och deras villkor idag är att se Andrea Arnolds bioaktuella dokumentärfilm ”Cow”, den som sett den får svårt att glömma kon Lumas blick och råmande. Säkert finns villkor på hennes gård i England som inte finns på alla gårdar här i landet, men mycket känns igen. Arnold lyckas på ett förunderligt sätt göra Luma till ett subjekt och påminner oss därigenom om att kon är en levande varelse och inte en produktionsanläggning.

Jordbruket och världens livsmedelsproduktion har varit ensidigt fokuserade på att fråga sig hur det kan bli mer? Hur mycket mer mjölk skulle korna kunna få fram? Hur fort kan det gå? Det här sättet att ställa samma kusligt kvantitativa frågor om och om i decennier är möjligen begripligt i rent industriella sammanhang. Men inte när det handlar om naturen och kulturlandskapet, där en mångfald av växter och djur har samverkat i tusentals år. Om man glömmet att samråda med landskapen, med den biologiska mångfalden, med korna och alla de andra så tappar det hela sina proportioner och går vilse.

FN:s jordbruksorgan menar att vår enda möjlighet att långsiktigt få fram mat till hela jordens befolkning är att lämna den högin- dustriella livsmedelsproduktionen och istället utveckla ett ekologiskt, småskaligt jordbruk. Om man anpassar antalet kor till arealen och huvudsakligen ger dem gräs och klöver från gårdens egna vallar och betesmarker, så uppstår ett kretslopp som både ökar mullhalten i

Mats Ahlberg. Foto Ewa Stackelberg.

jorden och binder kol. På så sätt kan kon och jordbruket bidra till en positiv klimatomställning. Och kon kan åter bli den respekterade samarbetspartner till människan, som hon varit i tusentals år.

*Mats Ahlberg
Redaktör för Tidskriften Balder,
årets kulturtidskrift 2020
Författare till boken Levande landskap:
en resa till framtidens jordbruk, 2020*

Tips! Följ Balder tidskrift och förlag på FB, eller gå in på www.baldersforlag.se

Ko på Ärteråsens fäbod, Foto Signe Bergström.

Vägen mot riktig mjölk

Eldrimner driver ett projekt med fem gårdar där de undersöker och testar metoder för framställning av säker obehandlad, opastöriserad, mjölk, det vill säga ÄKTA MJÖLK!

Äkta, obehandlad mjölk, kan vara lika säker som pastöriserad mjölk och dessutom framkallar den inte allergier, astma och försämrat immunförsvar såsom pastöriserad mjölk kan göra uppger veterinären Anna Catharina Berge.

– Allergier och astma drabbar allt fler av dagens människor i vårt land, och vi måste hjälpa alla unga och gamla att få ett bättre liv och att kunna fritt vara ute i naturen, sporta, och äta all mat som vi älskar och som är bra för vår hälsa. Lösningar för att undvika allergier, genom att inte äta vissa livsmedel eller undvika vissa miljöer, eller lösningar för att minska symptomen, är inga botemedel och inga bra lösningar för vår livskvalitet och hälsa. Äkta obehandlad mjölk är ett av ytterst få botemedel för att minska allergier. Andra terapier är att vistas mycket i ladugårdar med kor och att ha kontakt med djur.

VARFÖR PASTÖRISERING?

I början av förra århundradet var det många som blev sjuka på grund av ohygienisk mjölk och det fanns smittsamma sjukdomar som tuberkulos som spreds via mjölken. Då infördes pastörisering av mjölken som en temporär lösning på ett hygienproblem. Pastörisering var en mycket omstridd lösning redan då, och även inom den medicinska vetenskapen rådde tvivel om nyttan av denna lösning på smittsamma sjukdomar.

Dagens hälsorisk är inte längre smittsamma sjukdomar såsom tuberkulos och brucellos, och dagens mjölkproduktionssystem är mycket mer hygieniskt och säkert än mjölken som handmjölkades i spann och transporterades i mjölkkrukor med häst och vagn in till städerna i början av förra århundradet. Vi behöver därmed inte koka eller pastörisera mjölken, för att göra den säker för smittsamma sjukdomar. Vi kokar inte heller vårt dricksvatten i Sverige för att undvika smittsamma sjukdomar, som vi behöver göra i vissa länder och i tider när man inte har bra produktion av rent dricksvatten. Detsamma gäller mjölk. Idag har vi slutna mekaniska mjölksystem, hygienisk urmjölkning av korna, snabb nedkyllning, och kyltransporter. Dessvärre hänger tron på pastörisering kvar inom Livsmedelsverket och medicinska institutioner och de sprider missvisande budskap om faran med

Birgitta Sundin, Eldrimner. Foto Hällpetters Maria Bergström.

obehandlad mjölk som inte är baserad på någon riskvärdering.

PROJEKTET

Syftet med projektet är att finna metoder för att producera livsmedelssäker obehandlad mjölk så att en försäljning kan möjliggöras i svensk lagstiftning och verklighet. Idag tillåts försäljning av 70 liter mjölk per vecka direkt från mjölktanken, men denna mjölk är dock inte kontrollerad annat än det som de stora mejerikooperativen gör vid sina inleveranser. Detta system fortsätter att låsa mjölkbonden till de stora kooperativen för försäljning av sin mjölk, och möjliggör ingen småföretagsamhet.

– I projektet genomgår producenter en grundlig utbildning och vi har utarbetat egna säkerhetskontroller och system på gården vilka möjliggör försäljning av kontrollerad hygienisk obehandlad mjölk. Vi har utarbetat ett system där gården har sitt eget laboratorium, så att mjölkens hygieniska kvalitet kan kontrolleras innan den säljs, berättar Birgitta Sundin, projektledare och branschansvarig mejeri vid Eldrimner.

DIN HJÄLP BEHÖVS

Eldrimner för en dialog med Livsmedelsverket i frågan sedan många år och nu finns ett behov av att undersöka konsumentintresset, då det troligtvis behövs mer än enbart vetenskapliga bevis för att övertyga Livsmedelsverket om nödvändigheten att förändra regler för småskalig naturlig produktion och försäljning med minimal bearbetning. – Vi behöver visa att konsumenterna i Sverige har både ett behov och en rätt att själva få välja råvaror som befrämjar inte bara hälsa och välbefinnande, men också en levande landsbygd med egen livsmedelsproduktion.

Hällpetters Maria Bergström

Nyvallen, Hede, Härjedalen. Foto Håkan Tunón.

VI VORE GLADA OM DU VILL VARA MED OCH SPRIDA VÅRT BUDSKAP, HÖR AV DIG TILL:

Birgitta Sundin,
birgitta@eldrimner.com,
010-225 33 74

Catharina Berge,
cat@bergevetconsulting.com,
Telefon och Whatsapp
+32-499 703 112

Projektet går att följa på Facebook och Instagram som Äktamjolk (#äktamjolk), där mer information successivt kommer läggas ut.

Livsmedelverkets regler knäcker småbrukare

Myndigheternas regelverk kan ibland vara så absurda att de för tankarna till en roman av Kafka.

Hör här – Svante Johansson och Åsa Regnander Dahl har fyra kor på gården i Ytterhogdal. När korna sommartid går på fåboden får de sälja mjölken utan provtagning. När samma kor går hemma om vintern kan mjölken inte säljas. Då gäller andra regler.

Varför är reglerna olika på fåboden och på hemgården? undrar vi och ställer frågan till Åsa.

– Livsmedelsverket har bestämt att fåbodars ska vara undantagna. De kanske tycker att fåbodarna ligger för långt borta eller att det blir förkrångligt att skicka prov. Men vad tycker de att vi ska göra med korna resten av årets tio månader?

Korna fortsätter att ge mjölk och för att få sälja de 70 liter som lagen stadgar så måste Åsa och Svante skicka mjölkprov två gånger i månaden till ett labb i Jönköping. Det låter kanske inte svårt men på grund av långa avstånd och dålig postgång fungerar det inte berättar Svante.

– Häromsistens skickade vi ett mjölkprov på måndagen. Det kom fram först på fredagen och då var mjölken förstörd.

Förutom det prov till Jönköping, som avser totala antalet celler, skall också det totala antalet bakterier kontrolleras. Svante Johanssons sambo Åsa Regnander Dahl är veterinär, och har bland annat jobbat på Länsstyrelsen med kontroll av primärproduktion, där mjölkproduktion är en del. Hon kan reglerna och förklarar.

– Antalet celler är en indikator på juverhälsan. Har de för mycket celler kan det tyda på juverinflammation. Bakterietalet är en indikator på hygien, hur diskning och kylning fungerar. Det är däremot inget krav på att kontrollera om mjölken innehåller sjukdomsframkallande bakterier som E-colibakterien VTEC, campylobacter eller salmonella. Jag skulle hellre kontrollera att besättningen är fri från de bakterierna i stället för att provta två gånger i månaden. Vi vill naturligtvis inte sälja mjölk som människor

kan bli sjuka av.

När korna mjölkas på fåboden kollar Svante och Åsa celltalet med CMT, en enkel metod som går ut på att en vätska, reagens, tillsätts i mjölken.

– Det gör att vi grovt kan uppskatta cellhalten. Och mjölkningen på fåboden sker på exakt samma sätt hemma, med mjölkmaskin, och vi skulle kunna använda oss av CMT-metoden även här på gården. Sverige och andra EU-länder kan göra undantag för små mängder primärprodukter, om bara viljan finns.

Svante och Åsa är som sagt småbrukare. Hade de haft en större besättning kor hade situationen sett annorlunda ut. Hos större mjölkproducenter hämtar mejeriet upp mjölken och gör egna provtagningar. För små producenter finns inte den möjligheten, mejerierna anser det vara olönsamt, för långa avstånd i kombination med små mängder mjölk.

– Ingen hämtar mjölk i Härjedalen längre, berättar Svante. En 300–400 årig tradition har gått i graven. I Norge är det tvärtom. Där

Åsa Regnander Dahl och Svante Johansson.
Foto Privat.

är det staten och jordbrukarna som bestämmer hur mejerierna ska hämta mjölk. Där är de tvungna att hämta hos små producenter. ”Vi ska inte förlora en enda mjölkbonde” säger till exempel Norges största mejeri Tine. Men här i Sverige är det omöjligt att ha mjölkkor om man väljer att ha en liten besättning.

En lösning skulle kunna vara att paret skaffar en analysapparat och tar egna prover. Utrustningen kostar cirka 50 000 kronor, pengar som måste dras in på bland annat försäljning av mjölk. Då riktas fokus på nästa problem – att mängden opastöriserad mjölk som får säljas är begränsad till 70 liter i veckan. Det torde vara svårt att motivera sig att investera i en analysapparat under de förutsättningarna. De fyra korna ger i snitt cirka 300 liter i veckan, att kunna sälja den mängden skulle ge helt andra förutsättningar.

Varför har då Livsmedelsverket bestämt att endast produktion på en fåbod skall vara undantagen?

Svante Johansson. Foto Hällpetters Maria Bergström.

Vi ställer frågan till Åsa Lagerstedt Norström, statsinspektör på avdelningen säkra livsmedel på Livsmedelsverket.

– Det är mycket lättare att få undantag för traditionell produktion, dit fåboden räknas. Det kan vi motivera och få igenom. Undantaget har gjorts för att fåbodarna ska kunna finnas kvar. Vi vet att det här är ett problem och att det kan kännas konstigt, men det är ingenting som jag har någon lösning på. Men vi är medvetna om problematiken och det står på vår lista över saker vi vill titta på. Förr fanns det fler labb i Sverige, men nu är det svårt med långa resvägar.

Åsa Lagerstedt Norström, menar också att begränsningen på 70 liter mjölk i veckan kan

”Vad tycker de att vi ska göra med korna resten av årets tio månader”?

kringgå om man i stället för att sälja opastöriserad mjölk väljer att pastörisera.

– I så fall får de sälja hur mycket som helst. De kan också starta gårdsmejeri och förädla sina produkter.

– Det känns inte aktuellt, säger Svante som menar att opastöriserad och ohomogeniserad mjölk är ett överlägset bättre livsmedel.

– Dessutom, i så fall skulle vi behöva göra en hel del investeringar. Pastör, mejerilokal och för att få bättre lönsamhet, flera kor. Bli en större produktionsenhet.

Och där är vi tillbaka på ruta ett – att regelverket gör det hart när omöjligt att vara småbrukare.

Hällpetters Maria Bergström

Uppdatering - Baqer Mosawi

Den unga afghanska fåbodbrukaren Baqer Mosawi som vi berättat om tidigare och som utvisades till Afghanistan efter fem år i Sverige lever fortsatt en mycket osäker tillvaro. Flera gånger har han försökt fly från Afghanistan, men tvingats tillbaka.

För att försöka undgå identifiering måste Baqer fly från provins till provins och har blivit både hotad och utfryst på grund av ”västerländska” Facebookinlägg. När han inte ville delta i den dagliga bönen på sin arbetsplats blev han av med jobbet och när han inte bad tillsammans med grannarna slutade de prata med honom. Då ringde Baqer till Sverige och grät – kände att alla hatade honom för hans icke-muslimska värderingar. Han har även blivit bestulen men ej kunnat rapportera till polisen, då det finns en ständig rädsla att bli funnen, torterad och dödad.

Redan den 11 februari 2020 betalade Baqer 2 000 kr till Migrationsverket för en arbetstillståndsansökan i Sverige. Denna inbetalning och ansökan har dock Migrationsverket aldrig behandlat. Nu hävdar de att inbetalningar drygt två år bakåt i tiden inte kan hittas i deras system och att de därmed stängt ärendet.

Av tidigare insamlade medel för Baqers rättshjälp har juristfirman Edelweiss Legal i Hudiksvall anlitats. Och just Migrationsverkets icke-hantering av Baqers arbetstillståndsansökan hoppas man kan vara en sak att trycka på i arbetet med att försöka få Baqer tillbaka till Sverige.

FN:s tortyrkommitté i Genève har också begärt fler handlingar, vilka Edelweiss vidarebefordrat till dem, för att bedöma om Sverige brutit mot asylrätten och därmed mot mänskliga rättigheter.

En privatperson som engagerat sig i fallet har skänkt särskilt riktade pengar direkt till Baqer, för vilka han nyligen köpt en moped, med vilken han kan förflytta sig något säkrare än till fots.

Här i Sverige kom häromdagen Baqers orange kuvert med pensionsbesked i brevlådan. Ett symboliskt hopp för att han trots allt ska få åldras i Sverige?

Victoria Törnqvist

Betalning från Baqer till Migrationsverket avseende ansökan om arbetstillstånd. Foto Goth Bertil Johansson.

Baqer Mosawi. Foto Goth Bertil Johansson.

Pensionsbesked till Baqer Mosawi. Foto Goth Bertil Johansson.

Föredragsserie om betesfrågor

Nätverket Svenska kulturlandskap har under våren anordnat en serie föredrag som vi fortfarande kan ta del av genom videoföreläsningar.

VILKA VÄRDEN HAR VI FÅTT I ARV I MARKERNA?

Den traditionellt inriktade skötseln är det som har format markerna och lämnat dem i arv till oss att förvalta. Hur den har sett ut har förstås varierat över tid, och det ser olika ut i olika delar av landet. Långt bak i tiden, innan 1800-talets skiftesreformer, var huvudinriktningen att hålla djuren ute från inägora, alltså åker, äng och mindre hagar, fram tills hö och grödor var bärgade. Djuren gick då fritt, om varandra, i ostängslad utmark. Vissa djur, framför allt får och getter, fick gå där ute året om. Allt det här innebar en komplicerad variation i tid och rum, där dessutom djuren flyttades mellan olika marker på ett helt annat sätt än på de flesta håll idag.

Under 1800-talet skedde en ”hagifiering”, så att stora områden som tidigare varit ostängslade, delades in i hagar, som hörde till var sin gård. Djuren stängdes in i stället för ut. Det här genomfördes vartefter, söderifrån och norrut i landet, i olika omfattning. I mellersta Sverige utökades i stället fåbodruket, när trycket på markerna nära gårdarna ökade. I delar av norra Sverige hände det inte alls. I början av 1900-talet minskade behovet av

Angus på skogsbete. Foto Olle Berglund.

ängsmark, samtidigt som fokus på utmarkens nytta för virkesproduktion blev allt starkare. De stora hagarna minskade, djuren lämnade utmarken och hölls i mindre fällor närmare bebyggelsen. Samtidigt odlades allt större ytor upp, och djuren släpptes inte dit om höstarna, utan de lämnade även åkermarken och de åkerrenar, åkerholmar och andra backar som ingick i fällorna.

OCH HUR HANTERAR VI DET?

Idag håller vi på de flesta ställen våra djur i vissa bestämda fällor, utökat med bete på vall. Forna tiders rotation och variation är borta. Resultatet har ofta blivit ett specifikt betestryck i vissa marker, och inga djur alls i andra marker. Det här är något som har visat sig vara till nackdel för många natur- och kulturvärden i markerna. Många arter trivs med ett extensivt bete, som varierar i tid och rum, med tid för pauser och återhämtning. Andra nackdelar som man som brukare kan behöva hantera kan vara till exempel parasittryck och markslitage, alternativt igenväxning i obrukade delar. Som brukare kan man hamna i målkonflikter mellan djurtillväxt och hänsyn till natur- och kulturvärdena.

Samtidigt finns goda exempel på hur allt det här kan hanteras. Ofta handlar det om att reglera djurens tillgång till olika delar av markerna under säsongens gång. Man kan göra på olika sätt och förutsättningarna i olika delar av landet varierar.

BIOLOGISKT KULTURARV

För att komma framåt i de här frågorna är det angeläget att sammanföra kunskap om kulturarv, kulturmiljöer, naturvård, jord- och skogsbruk, med mera. Begreppet biologiskt kulturarv är viktigt att lyfta fram och tillämpa. Utifrån kunskap om traditionellt brukande och hantverk kan vi lära oss mer om hur olika skötselåtgärder påverkar markerna idag, vilka följder det får och hur vi kan söka oss framåt.

Föredragsserien har belyst dessa frågor.

Källa: Nätverket Svenska kulturlandskap/
Hjalmar Croneborg, samordnare av
nätverket Svenska kulturlandskap

Föredrag 1

Betesmark och biologiskt kulturarv – Ekologi och historia i samspel
Anna Westin och
Tommy Lennartsson vid Centrum
för biologisk mångfald, SLU

Föredrag 2

Regenerativt jordbruk lantbruk och betesfrågor – Ett kompletterande perspektiv
Jörgen Andersson, Nordiskt nätverk
för regenerativt jordbruk

Föredrag 3

Bete med slätterliknande effekt – Exempel från gårdar med nötbosättning i Dalsland
Lars Johansson vid Länsstyrelsen i
Västra Götaland & SLU

Föredrag 4

Strip-bete och andra sätt att beta – Exempel från gårdar på gränsen mellan Småland och Östergötland
Anja och Sten Dalhög, Månsabola

Föredrag 5

Fjällnära bete – Exempel från en gård i Jämtland
Emily och Magnus Olsson,
Jormvattnet norr om Gäddede

Föredrag 6

Hur ser förutsättningarna ut framöver? – Summering och reflektioner framåt
Johan Ahlström, Jordbruksverket
och Jörgen Wissman, Naturvårds-
verket

Ni hittar länkarna till föredragen på www.gu.se/hantverkslaboratoriet

Nytt åtagande för fåbodstöd - vi kan (nästan) andas ut!

När våra pågående åtaganden för fåbodstödet avslutades 2022 och det stod klart att vi endast kan söka nya femåriga åtaganden, var det många som signalerade att de inte tänker söka nytt fåbodstöd på grund av rädsla för att få betala tillbaka pengarna om man inte kan fullfölja femårsperioden.

Efter kontakt med Jordbruksverket står det nu klart att det under vissa förutsättningar kan vara möjligt att avsluta eller minska åtagandet utan att behöva betala tillbaka ersättningen man fått. Det gäller om man

- haft ett arrende eller avtal om nyttjanderätt som man inte kunde förlänga
- sålt marken
- överlätit marken som berörs av åtagandet

Man behöver inte heller betala tillbaka ersättningen man redan har fått om man

- helt slutar med jordbruksverksamhet, och inte längre söker SAM*
- har drabbats av en händelse som omfattas av force majeure eller en annan oförutsedd händelse

Om man har haft ett åtagande med motsvarande syfte på marken i minst fem år, kan man ta bort den enskilda marken från åtagandet utan att betala tillbaka ersättningen. Med motsvarande syfte menas till exempel om man har haft motsvarande miljöersättning

(fåbodstödet) i förra programperioden och fortsätter med miljöersättningen i den nuvarande perioden för Sveriges strategiska plan för den gemensamma jordbrukspolitiken 2023–2027.

Om man vill avsluta åtagandet och ingen av punkterna ovan är aktuell kan man, om man haft ett fåbodåtagande under kortare tid än fem år, bli återbetalningsskyldig. Observera att här räknar man alltså även in åren från den föregående programperioden. Hur mycket man måste betala tillbaka beror på hur många år man haft fåbodbetet. Om man bara haft fåbodbetet i ett eller två år måste 100 % betalas tillbaka. Bete i tre år leder till att 50 % ska återbetalas och fyra år att 25 % ska återbetalas. Men återigen, om man till exempel slutar med jordbruk eller mister sitt arrende så behöver inget betalas tillbaka.

Om man vill avsluta eller minska ett åtagande i förtid ska man kontakta Länsstyrelsen. De utreder vilka konsekvenser det blir och beslutar i det enskilda fallet om det är tillåtet att avsluta eller minska åtagandet utan att

behöva betala tillbaka ersättningen. Det kan vara möjligt att avsluta hela åtagandet eller ta bort ett enskilt skifte eller block. Tidigare besked som gått ut till vissa att det krävs läkarintyg för att få avsluta ett åtagande gäller inte.

Sammanfattningsvis kan vi alltså söka ett nytt femårigt åtagande 2023 och i de flesta fall avsluta åtagandet i förtid utan krav på återbetalning.

*För FSF styrelse Åsa Regnander Dahl
asa.regnander@gmail.com*

**SAM står för samordnad ansökan om jordbrukarstöd*

”

Uttalandet vi gjorde vid förra årsmötet har uppmärksammats och lett till större tydlighet i hur de femåriga avtalen hanteras ifall de av något skäl måste avslutas.

Peter Helander/ordförande Förbundet Svensk Fåbodkultur och utmarksbruk

Fjällko. Foto Thorsten Laxvik.

Presstopp!

Samma dag som tidningen skulle gå i tryck fick vi detta positiva pressmeddelande från regeringen.

Sverige nominerar fäbodbruk till Unescos lista över immateriellt kulturarv
Sverige nominerar tillsammans med Norge fäbodbruk till Unescos representativa lista över mänsklighetens immateriella kulturarv. Nomineringen görs inom ramen för Unescos konvention om trygghet av det immateriella kulturarvet. Syftet med den representativa listan är att synliggöra mångfalden av immateriella kulturarv från världens alla delar, att öka medvetenheten om dess betydelse samt främja dialog mellan människor.

Den svensk-norska nomineringen har utarbetats av en arbetsgrupp bestående av bland annat representanter från Förbundet svensk fäbodkultur och utmarksbruk samt Norsk Seterkultur i samverkan med Institutet för språk och folkminnen. Det finns en bred förankring och stöd för nomineringen hos enskilda forskare och utövare, föreningar, museer, akademier och lärosäten.

- Helt avgörande för att det immateriella kulturarvet ska leva vidare är att det finns utövare som för kunskapen och färdigheterna vidare till kommande generationer. Fäbodbrukets engagerade aktörer bidrar till att fäbodkulturens levande traditioner bevaras, hålls vitala och fortsätter utvecklas, säger kulturminister Parisa Liljestrand.

Riksdagshuset. Foto: Melker Dahlstrand, Sveriges riksdag.

Håkan Tunón överlämnar originalhandlingarna till Eric Åström på Kulturdepartementet. Dagen efter, den 23 mars tog regeringen sitt beslut. Foto: Privat.

Institutet för språk och folkminnen och dess expertkommitté framhåller att fäbodkulturen visar på en komplex och kreativ väv av kulturella och estetiska uttrycksformer, från vallmusik och byggnadstraditioner till mathantverk och muntligt berättande. Kulturuttryck som inte bara vuxit fram ur fäbodväsendet utan också fortsätter att utvecklas och spridas bland dess samtida utövare.

Beslut om nomineringen väntas tas i samband med konventionens kommittémöte i december 2024.

Stöd fäbodkulturen

Förbundet samlar den svenska fäbodrörelsen och verkar för att bevara, främja och utveckla fäbodarna, fäbodkulturen, fäbodbruket och övrigt utmarksbruk. Vi vill också främja byggnadskultur, kulturarv och traditionell kunskap, samt bibehålla betesrättigheter som resurs och som framtida möjlighet för fäbodbrukare och ägare av jordbruks- och skogsfastigheter.

Tillsammans blir vi starkare och kan driva våra intressefrågor bättre. Som medlem får du också den här tidningen i din postlåda och blir uppdaterad om vad som är på gång.

Foto: Shutterstock

Bli medlem...

Du behöver inte vara aktiv fäbodbrukare för att bli medlem, det räcker med att du har intresse för de frågor som förbundet driver och stöder våra intentioner. Betala i så fall in avgiften om 300 kronor till Förbundet Svensk Fäbodkultur, du blir då medlem både i förbundet och den eventuella regionala förening du vill tillhöra. Vilka regionala föreningar det finns hittar du på sidan två, längst ner i vänsterspalten. Vill du betala för ytterligare en familjemedlem blir summan 200 kronor högre, alltså totalt 500 kronor.

Betala din avgift till Bg 5243-8538 eller Swisha 123 109 20 22.

